

MOZAIK AZ ÍRÓ MŰHELYÉBŐL

ILLÉS ENDRE: *A só íze.*

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Különös élményt jelent minden igaz olvasó számára, ha egy író regényeinek, novelláinak, színműveinek elolvasása után olyan intim sorok kerülnek a kezébe, melyek nyomán a szerző műhelyében találja magát. Tele van rokonszenves melegséggel ez a találkozás, mert szinte ott járhat-kezelhet a könyvespolcai között s érzékelheti, hogy magánkönyvtára mennyi mindent elmondhat róla. És azt is megfigyelheti, hogy az alkotó művész munkastílusának megfelelően hogyan rendszerezte könyveit, s milyen légkör veszi körül e legkedvesebb barátai: a szóból soha ki nem fogyó beszédes társai között. Mert nem egy művészi vallomásból leszűrhetjük már: megközelíthetőbb a mester házikábtan és papucsban, mint írói körökben, mondjuk a művészpályában, vagy valamilyen pódiumon, amely mindig a hallgatóság fölé emeli őt.

Illés Endre *A só íze* című könyve a fennebb említett közvetlenséggel nyitja ki dolgozó szobájának ajtaját az irodalombarát, a színházi ember, a szellemi élet minden rejtett rezdülése iránt érdeklődő olvasó előtt, aki valóban olvas és nem elégszik meg azal, hogy csak átlapozza a könyvet. Ezt a kötetet nem is lehet csak úgy átlapozni, mert nincs benne egy minden fejezetet átfogó cselekmény, amelybe bele lehetne kapaszkodni, s amelynek olykor egyetlen szála is elegendő lehet ahhoz, hogy a központi mondanivalót — és annak „csomóját” — két tévéadás között is megjelje az ember. Ezek a *Színes kövek*, naplójegyzetek, vallomások és levelek megkövetelik az olvasótól, hogy az érdeklődése által megkövetelt hűséggel olvassa végig őket. Hiszen a vallomások és naplójegyzetek, ha egy avatott író kezéből kerülnek ki, a komoly műgonddal megkomponált önéletrajz vonzerejével hatnak. Ezt érezzük Illés Endre munkájának olvasása közben: fejezetről fejezetre egyre mélyebben fogva tartanak a sorok. Úgy érzem most magam, mintha nem az én, hanem az ő

könyvespolcai körül sétálgatnék, és nem is olvasnám, hanem az Egyetemi Színpadon hallgatnám Domokos Mátyással folytatott beszélgetéseit, amikor Domokos legfőbb célja az volt, hogy megrajzolja az író portréját.

Igen! Az eredmény itt van a kötetben. Sikerült „e portré alapvetően fontos és jellegzetes vonásait megrajzolni az író személyes közreműködésével”.

A *Színes kövek* huszonegy mozaikja már az első két-három fejezet után — akárha olvasónapló ürügén is teli találattal — az író alkotó műhelyébe, mindennapjaiba, európai utazásaiba ad betekintést. Egészen meggyőzően érezzük, hogy Illés Endre minden idegszálával az irodalomban és az irodalomnak él, természetesen külön helyet fenntartva a maga számára a drámai irodalomnak. Mert ha intenzív alkotói életét kétfelé lehetne osztani, akkor a színházi élet a másik fele. Egyik énjével *mint író* mindig színházkatlanban él, s az hangszerelésében finom árnyalatokkal dúszítja tanulmányírói értékeit. Hiven műveli ezt a műfaját is, erről a *Krétarajzok* és az *Árnyékrajzok* című kötete győz meg bennünket.

A jelen kötetében az Apáczai Csere Jánosról, Tótfalusi Kis Miklósról, Hermányi Dienes Józsefről és Kölcsey Antóniáról írt „krétarajzai” után már a kortársak között járunk, akik a század első évtizedeiben — a Nyugat korában, amikor a szerző is mint fiatal kritikus és novellista e folyóirat munkatársa volt — az irodalom élén jártak: Osvát Ernő, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Nagy Lajos, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső alkotói pályájának egyes szakaszából olyan emlékképekkel találkozunk, amelyek teljesebbé teszik a róluk alkotott írói portréit. Az *Immortelle* — *mortelle* című, Kosztolányiról szóló írása minket különösképpen érdekel, mert a legnagyobb elismerés hangján szól Déry Zoltánról, akinek „műhelyében” ismerkedett meg Kosztolányi ismeretlen leveleivel;

itt hallott arról, hogy Dér Zoltánnak kiadatlan Csáth-levelei vannak, „megtalálta Csáth ismeretlen, lappangó drámáját, újabb kiadatlan Csáth-novellákra bukkant”.

Igy ír az ismeretlen irodalmi értékek felkutatójáról:

„Igazában nagyobb tanulmányban illenék bemutatni a műhely gazdáját: az irodalomtörténészt, az író, az újságíró — nyugtalansága, láza, fáradságtalansága is Kosztolányié. De tanulmány helyett — itt és most — legalább két jelzővel próbálom megközelíteni lényét: boldog és boldogtalan. Egyszerre mind a kettő.

Boldog, mert kincsek birtokosa. (...) És *boldogtalan* is Dér Zoltán — mert kincseit még mindig csak keveseknek mutathatta meg. (...) Ma már lehetetlen Kosztolányiról írni tanulmányt, életrajzot, életművének elemzését, bármit, Dér Zoltán dokumentumainak, írásainak ismerete nélkül.”

Az Illés Endre jellegzetes vonásait elének varázsoló portré — mint fennebb említettem — az Egyetemi Színpadon Domokos Máttyással folytatott beszélgetés során született meg. Ebben megismerkedünk a novellistával, a tanulmányíróval és a „szabályos drámát, a komédiát és erkölcsrajzot, a szatírárt és a színpadi mesejátékot egyforma szenvedéllyel megvalósító drámaíróval”.

„A drámaíró Illés Endre (akárcsak a novellista vagy a kritikus) nem érzelem, s dramaturgiai tudása is a vívőé, akinek a stílusára nyugodtan rá lehet bízni a drámaírás egyik lehetséges iskoláját. De amit a legenda elkendőzött: Illés Endre ihlete tulajdonképpen lázadás az emberért, az ember szebb és jobb lehetőségéért, amit az élet, a magunk élete és a társadalomba ágyazott élet oly gyakran megrabol. (...)”

A formai különbségeken túl Illés Endre drámáit (sőt: novelláit és krétarajzait) e romantikus lázadás hite és fájdalma teszi egyneművé. A hit, »hogy ember és ember között van kapcsolat, amihez nem férközhetik árulás, csalás, erőszak, hazugság. Amin nem fog harag, kétely és felejtés. Ami nem romlik, mint a gyümölcsök, s nem savanyodik meg, mint az edes ízek... Hogy szembefordulhatnak emberi természetünkkel«. S a fájdalom, hogy ez a szembefordulás emberi természetünkkel a lélek legké-

nyesebb dolgaiban: a szerelemben, a barátságban, az emberi hűségben sokszor mily reménytelen, mert az út »lélektől lélekig« olyan botlasztókkal van tele, amelyeket éppen emberi természetünk támaszt”.

A Bertha Bulcsúval folytatott *Magamról* című beszélgetése átfogó mai irodalmi képpel őszinte hangon az írókról szólva egészíti ki az előbbi képet s ebből láthatjuk, hogy a portré csak úgy lehet teljes, ha az író kortársai körében és kortársai fölmérésével is megmutatkozik.

Az ímént Illés Endrét idézve arról tettünk említést, hogy ma már lehetetlen Kosztolányiról életrajzot, tanulmányt, bármit is írni Dér Zoltán dokumentumainak, írásainak ismerete nélkül. E kötet elolvasása után azt kell mondanunk: ma már lehetetlen Tamási Áronról életrajzot, tanulmányt, életművének elemzését megírni azok nélkül az örökbecsű Tamási-levelek ismerete nélkül, amelyeket a szerző itt nagy műgonddal kronológikus sorrendben közöl.

És végül még egyszer az Illés Endre-portréről.

A *só íze* című művének egyik legmélyebb hatást kiváltó írása — ugyancsak önéletrajzi vonatkozású — éppen az a „krétarajza”, amelynek *A só íze* címet adta. Korányi Sándor orvosprofesszorról szól ez a visszaemlékezés, de ugyanakkor a fiatal orvos Illés Endréről is, aki anamnézist írt Tolsztoj *Háború és béke* című regénye nyomán, és az orvosnak készülő vidéki ifjú akkor szerződött el a Budapesti Orvostudományi Egyetemre az irodalomhoz.

Tolsztoj regényében Kutuzov a visszavonuláskor a foglyul ejtett franciákon fedezi fel az avitaminózt. „De a krémi háború idején az orvosok még nem tudtak semmit a vitaminokról. Tolsztoj sem. Nem tudott rólok, de félelmetes pontossággal leírta a vitaminhiány tüneteit. Így kell megfigyelni az embereket... (...) ...és így kell anamnézist írni. A jó anamnézisben a teljesen ismeretlen betegség is benne van.”

„Korányi Sándor nyilván igen udvarias bírálatot kívánt csak mondani klinikai munkámról. Nem tudta: sokkal többet adott. Tolsztoj művészetének egyik részletét, s általában az író, minden író egyik feladatát világította meg. Olyan szenvedélyesen igaznak kell len-

ni, olyan pontosnak és hűnek, annyira tudni kell, mi a lényeg, hogy valóságunk valóság maradjon akkor is, ha új elemek lépnek be az ismert elemek közé. A jelent az ismeretlen jövő megsejtésével kell leírni. A három dimenziójú világ csak a negyedik dimenzió

érezkeltetésével, a jövővel válik valósággá.

Ezt a tanulságot persze másképpen is, visszájára fordítva is megfogalmazhatnám. A sőt sohasem kell mesterseges szózzal erősíteni. A sónak kell sósnak lenni”.

LÉVAY ENDRE



LEVÉL A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Tisztelt Szerkesztőség!

A köztünk kialakult jó munkatársi kapcsolat további fenntartása érdekében kérek benneteket alábbi soraim közlésére a folyóirat hasábjain. Nem az a szándék vezérel, hogy a Bori Imre kezdeményezte vita színhelyét a Magyar Szó *Kilátó* című mellékletéből a folyóiratba helyezzem át, sőt kötelességem közölni, hogy a melléklet szerkesztője, Végel László fel is kínálta esetleges válaszom közlésére a *Kilátó* hasábjait. Hogy mégis e szokatlan eljárás mellett döntöttem, azt az Urbán Jánosról készült pályaképvázlatban eszközölt szerkesztői változtatás indokolja. Úgy vélem ugyanis, hogy ha e sorok más orgánumban jelennének meg, szükséges volna a szerkesztőség nyilatkozatát is mellékelni, így viszont már maga a közlés ténye hitelesíti állításaimat — a félreértésre okot adó változtatás kérdésében.

Az Urbán Jánosról szóló „*Ha ti szóltok, én már kiáltok!*” c. írás valóban nem könyvismertetőnek készült, s nem is készülhetett annak, hisz megírása idején még a szerb nyelvű kötet sem jelent meg, az esetleges magyar nyelvű pedig nem is szerepel a Forum Könyvkiadó idei tervében. Arról van szó csupán, hogy e csaknem három évtizedes munkásságot lehetőleg teljességében kívántam áttekinteni, bevonva a vizsgálódásba a közelmúlt és a jelen termését is, s mivel a véletlen szinte egyidőben kezemre játszott a előkészületben levő két kötet kéziratát (az egyiket a szabadkai Osvit kiadó küldte el véleményezésre, a másikat a Forum szerkesztésre), kitérhettem a feltételelesen dokumentumnovellának nevezett legújabb keletű kispózzai művekre is. (Itt jegyzem meg, hogy az olvasónak lényegében módjában állt ellenőrizni a kritikust, mert az említett és tárgyalt novellák legnagyobb része — ha nem valamennyi — a közelmúltban megjelent sorjában a Magyar Szó vasárnapi irodalmi mellékletében. Sőt, mivel napilapban való közlésről van szó, kétségkívül nagyobb lehetőség kínálkozott erre az ellenőrzésre, mint annak idején a színház nélküli drámákról szóló kritikák esetében, melyeket Bori Imre közölt 1971-ben.)